

УДК 141.72:316.42

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2025-31-2-14>**Максим Бірюк**

Дискримінація жінок як прояв соціальної нерівності в оптиці феміністичної критики

Актуальність. У статті досліджується проблема жіночої дискримінації крізь призму сучасної феміністичної філософії. Проаналізовано еволюцію феміністичної думки від першої до третьої хвилі, виявляючи, як змінювалося розуміння соціальної рівності і свободи в контексті соціокультурних трансформацій. **Метою** цієї статті є зосередитись на теоретичних аспектах проблеми жіночої дискримінації в оптиці феміністичної критики, показати її витоки і трансформацію в різних версіях фемінізму, висвітлити проблему перетину різних форм дискримінації, в тому числі й в освітньому просторі. **Методи.** Особливу увагу надано переходу від ліберального фемінізму, орієнтованого на правову рівність і громадянські свободи, філософські основи якого заклав Джон Стюарт Міл, до марксистського та психоаналітичного напрямів, які інтерпретують жіноче пригнічення як результат структурної нерівності, економічної експлуатації та символічного домінування. На основі порівняльного аналізу показано, що феміністична критика соціальної нерівності виходить за межі вузького гендерного дискурсу, перетворюючись на ширшу гуманістичну програму соціальної емансипації, метою якої є побудова справедливого суспільства. **Новизна.** У центрі дослідження – поняття «універсального жіночого досвіду», його критика в контексті інтерсекційності, а також вплив культурних і економічних чинників на формування соціальних ролей («сексуальна політика»). Стаття висвітлює, як сучасна феміністична теорія поєднує проблематику гендерної та класової нерівності, демонструючи, що дискримінація має багатовимірний характер. **Висновки.** Підкреслено, що подолання соціальної нерівності можливе лише через інклюзивну модель суспільства, де забезпечується рівний доступ до освіти, праці й політичної участі незалежно від статі, класу, раси, національності, релігії тощо. Окреслено перспективи «педагогіки активного залучення» (*engaged pedagogy*), що спрямована не лише на захист прав жінок, а й на утвердження принципів соціальної справедливості та людської гідності.

Ключові слова: соціальна нерівність, дискримінація, інтерсекційність, справедливість, універсальний жіночий досвід, фемінізм, педагогіка активного залучення

© Максим Бірюк, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Вступ

Одним з головних світоглядних наративів західної цивілізації є рівність, при чому не лише формальна рівність можливостей, але й більш глибинна «онтологічна рівність» як причетність кожного до буття, наділеність існуванням як священним даром, що передбачає «спільний онтологічний знаменник», перед яким усі люди рівні [Морозов, & Шаповалов 2023; Морозов, Шаповалов, & Гудков 2024]. Однак, на практиці реальна соціальна нерівність залишається проблемою, що потребує комплексного розв'язання. Яскравим проявом соціальної нерівності є дискримінація жінок. Довгий час пригнічене становище жінки розглядалося ізольовано від інших форм дискримінації та пояснювалося традиційними патріархальними владними структурами. Сьогодні феміністична критика говорить про перетин дискримінаційних практик [Andersen, & Collins 2016]. Дискримінація жінки в силу того, що вона є жінкою, потенційно ускладнюється ще й тим, що вона може бути водночас мати нетрадиційну сексуальну орієнтацію, мати походження з раніше маргіналізованих соціальних, етнічних чи релігійних груп, мати певні фізичні обмеження тощо. Отже, коли ми відстежуємо лише один параметр дискримінації (наприклад, «жіноча стать»), і не розуміємо, як цей параметр пов'язаний з іншими, то суспільство приречене відтворювати все нові й нові форми «ексклюзії».

Особливо проблема дискримінації стає помітною в сфері освіти, адже школа і університет, як пише сучасна дослідниця бел хукс (в оригінальному англійському правописі з маленької літери – bell hooks) – це соціальні інститути, де ми не лише отримуємо знання, але й те місце, де закладаються основи моральних стосунків, де ми можемо навчитися розуміти і цінувати свободу, рівність, соціальну справедливість, інші базові цінності демократичного суспільства [hooks 1994]. Якою є сьогодні сфера освіти? Дійсним простором свободи, рівних можливостей, що допомагає розвинути фундаментальні здатності і можливості (capabilities), необхідні для гідного життя і повноцінної участі кожної особистості в суспільстві, про що пише Марта Нуссбаум [Nussbaum 2000]? Або навпаки: простором, де відтворюються механізми ієрархічності та соціального пригнічення, де жінка виховується в певних наративах і стереотипах «чоловічої» («фалоцентричної») культури, де вона втрачає власну жіночу ідентичність, звикаючи відігравати традиційні гендерні ролі? Ці та інші запитання справді є актуальними, в тому числі й для українського суспільства, що прагне розвиватися в руслі західної ліберальної демократії та філософії прав людини.

Методи

Соціальна нерівність взагалі і жіноча дискримінація як її прояв вимагає комплексного підходу для свого вирішення, що включає не лише теоретичне осмислення, але й практики громадянських протестів (пікети, акції, мітинги) і навіть активні форми вуличної боротьби. Достатньо згадати такі достатньо популярні в молодіжних колах в західному суспільстві громадські анти-дискримінаційні рухи як BLM (Black lives Matter), Woke, MeToo та інші, які борються з різними складними формами дискримінації в масовій культурі, в сфері охорони здоров'я, оборони, освіти тощо і активно впливають на увесь ліберально-демократичний дискурс, формування громадської думки у населення і міжнародної повістки дня. Отже, сьогодні ми бачимо, що, з одного боку, є теоретична постановка питання про низку дискримінаційних практик, їхні причини і наслідки, необхідність всебічної філософської рефлексії самої проблематики нерівності, а з іншого боку, демократичне прагнення боротися з нерівністю шляхом активних протестних дій по захисту прав тих дискримінованих груп, які раніше в силу певних причин були з нього виключені – в даному випадку жінок.

З нашої точки зору, моральним і світоглядним підґрунтям всіх цих теоретичних і практичних устремлінь є ідея побудови справедливого суспільства. Аналізуючи поняття справедливості, сучасний український філософ Наталія Бойченко слушно зауважує, що це «один з найрозуміліших принципів, адже йдеться про рівність та усунення дискримінації за будь-якою ознакою» [Бойченко 2023: 206]. Звичайно, теорій справедливості багато, і аналізувати їх не входить у завдання цієї статті. Однак, з нашої точки зору, якщо вже поставити питання про концептуальну філософську основу анти-дискримінаційних рухів, то такою основою може бути саме теорія справедливості Джона Роулза. Адже цей американський філософ пропонує такі базові принципи справедливості, кожен з яких виражає різні аспекти рівності: а) «принцип найбільшої рівної свободи»; б) «принцип чесної рівності можливостей» та в) «принцип відмінності» [Rawls 1971]. Прояснюючи позицію Роулза, Наталія Бойченко зазначає, що оскільки в його концепції справедливості як чесності «усі громадяни є в принципі рівними, судження про справедливість мають розпочинатися з презумпції, що спільно вироблені блага повинні бути розподілені порівну» [Бойченко 2023: 207]. Навіть якщо не вдається досягти належного рівного розподілу ресурсів, то теорія справедливості вимагає, щоб найменш привілейовані прошарки населення були захищені. Тож слід пам'ятати, що за дискусіями про жіночу дискримінацію, насправді стоїть більш фундаментальна ідея справедливості. Відтоді вся проблема з суто правової чи політичної набуває більш глибинного філософського звучання.

Метою цієї статті є зосередитись на теоретичних аспектах проблеми жіночої дискримінації в оптиці феміністичної критики, показати її витоки і трансформацію в різних версіях фемінізму, висвітлити проблему перетину різних форм дискримінації (intersectionality), в тому числі й в освітньому просторі.

Виклад основних результатів дослідження

Проблема дискримінації жінок в ранньому феміністичному дискурсі

Як зазначає Соломія Павличко в роботі «Фемінізм», філософсько-світоглядною основою фемінізму взагалі є те, що «ця течія базується на принципах лібералізму, а саме визначає унікальність людської істоти, котра здатна до раціонального мислення, ... і егалітаризму – ідеї рівності у правах» [Павличко 2002: 155]. Через те, що витоки фемінізму напряму пов'язані із ліберальною традицією західної інтелектуальної думки, в літературі закріпилося стійке словосполучення «ліберальний фемінізм». Хоча, як ми побачимо далі, існували й інші його різновиди і форми. Так звана «перша хвиля» фемінізму (друга пол. XIX – поч. 20-х рр. XX ст.) зосередилась на юридичних та політичних правах жінок, їх рівноправ'ї з чоловіками. Першими феміністками були суфражистки (серед них варто згадати Елізабет Стентон, С'юзен Ентоні, Емелін Панкхорст та ін.), які боролися за право участі жінок в політичному житті, зокрема право голосу, право займати керівні посади в управлінні. Вони також піднімали питання права власності жінок, право на розлучення та доступ до вищої освіти. Отже, мова йшла про правову і політичну рівність, і вважалося, що якщо жінка отримає однакові права з чоловіком, то такі негативні явища як експлуатація і дискримінація щезнуть. Знаковою для ліберального фемінізму стала робота англійського філософа Джона Стюарта Міла (Мілля) «Про поневолення жінок», де він надав обґрунтування ідеї рівноправ'я жінок і чоловіків з позицій утилітаризму [Міл 2001]. Міл починає свою роботу з проголошення базового демократичного принципу: «...головний принцип, який визначає теперішні соціальні стосунки між двома статями – власне правова підлеглість однієї статі іншій, – сам собою хибний і сьогодні є однією з головних завад удосконаленню людства; його мусить замінити принцип цілковитої рівності, котрий не надаватиме жодного привілею чи влади одній стороні і не допускатиме жодного утиску іншої» [Міл 2001: 366]. Запитуючи типово в утилітарній манері, «якою буде вигода від скасування нерівності?», Міл відповідає, що основна вигода в тому, що стосунки в суспільстві будуть відповідати принципам соціальної справедливості. Сутність справедливості Міл виражає так: «поведінка, і тільки поведінка, дає право на повагу; претензії

на відзнаку оцінюються не по тому, хто є та чи та людина, а по тому, що вона робить; ... заслуги, а не народження, складають єдину підставу для користування владою або авторитетом» [Міл 2001: 445]. Другою перевагою від скасування нерівності між чоловіками і жінками буде те, що ми би сьогодні назвали збільшенням загального інтелектуального рівня суспільства, або як пише сам Міл – «подвоєння маси розумових здібностей, спрямованих на найвищі форми служіння людству» [Міл 2001: 446]. І третьою перевагою рівноправ'я буде збільшення морального (благотворного) впливу жінок на суспільні настрої. В цілому, на думку Мілля, збільшення свободи сприятиме «покращенню людства», збільшенню загального людського щастя.

Проблема дискримінації жінок в феміністичній критиці другої половини ХХ ст.: вплив марксизму та психоаналізу

У другій половині ХХ ст. з'явилася друга хвиля фемінізму, культурним фоном якої стала низка подій. Якщо взяти США, це поява молодіжної субкультури хіпі, «сексуальна революція», боротьба проти війни у В'єтнамі, рух за громадянські права проти расизму і сегрегації.

У рамках першого фемінізму в його ліберальній версії майже зовсім не враховувалися відмінності між жінками по класовим, національним, расовим чи релігійним ознакам, адже суфражистки в основному були представлені білими жінками середнього класу. Досвід афроамериканок, жінок з колишніх європейських колоній, з посттоталітарних країн не враховувався. Це дало підстави «закидати ранньому фемінізму те, що це білий буржуазний рух» [Павличко 2002]. Перші феміністи-суфражистки мали намір інтегрувати жінку у вже існуюче капіталістичне суспільство, у його діючі інститути – освіту, охорону здоров'я, систему працевлаштування, систему державного управління тощо. Однак в межах ліберального фемінізму ніхто не закликав до перегляду самої капіталістичної системи відносин. І вже під впливом ідей марксизму, зокрема праці Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності і держави», пригнічення жінки концептуально пов'язали із виникненням приватної власності і класовою нерівністю. Так з'являється «соціалістичний» фемінізм, де положення жінок оголошується закономірним результатом капіталістичної системи, «економічних структур» (радикально крило соціалістичного фемінізму – марксистський фемінізм вбачає фемінізм революційним рухом, що покликаний скасувати капіталізм).

Тут доцільно згадати відому представницю американського соціалістичного фемінізму Сільвію Федерічі. У роботі з парадоксальною назвою «Зарплата проти домашньої роботи» («Wages against housework») вона пише, що діяльність жінки у домашньому господарстві, наприклад готування їжі, виховання дітей, піклування і емоційна підтримка чо-

ловіка і дітей – це праця, на якій тримається капіталізм. Вона називає працю жінки «домашнім конвеєром капіталізму», яке є невидимою і неоплачуваною, а отже знеціненою. «Домашня робота це не акт любові. Це акт праці (act of labor)» [Federici 1975: 15]. Домашню працю жінки не відображає жодна статистика, але саме зусиллями жінки, як стверджує дослідниця, створюються умови для праці чоловіка, для робочої сили в цілому. Таким чином, невидима праця жінки – це також виробнича діяльність. За фасадною риторикою любові і жертвовності приховується примус до праці, за яку жінка нічого не отримує. «Міф про люблячу дружину та матір – це олія, яка змушує колеса експлуатації обертатися гладко» [Federici 1975: 16]. Жінок пригнічує в першу чергу капітал, а вже потім як наслідок цієї основної причини – чоловіча патріархальна культура. Сексуальна експлуатація (контроль чоловіка над тілом жінки) – це також частина більш загальної капіталістичної експлуатації. «Нас змушують посміхатися, бути милими, бути сексуальними, бути матерями – і все це без оплати праці (without wages)» [Federici 1975: 18]. Як пише вже цитована нами Соломія Павличко, для марксистського і ширше соціалістичного фемінізму в ролі пролетаріату, який зруйнує капіталізм, виступає жінка. «Чи жінки складають окремий клас? З цього питання відбувається головна дискусія марксистських феміністок. Жінки повинні утворити себе як клас [або як висловлюється Дж. Мітчелл – стан (estate) – прим. мої]» [Павличко 2002: 156].

Окрім марксизму були й інші філософські напрямки, які вплинули на розвиток феміністичної критики, і зокрема на розуміння нерівності і дискримінації жінок. Мова йде про ідеї психоаналізу, які проникли в фемінізм. Суть цього синтезу можна звести до наступного. Подібно до того, як в теорії З. Фрейда є ієрархія психічних рівнів (над-Я, Я та Воно), і свідомість витісняє у несвідоме небажані чи не дозволені з точки зору суспільної цензури бажання, потяги, заборонені мрії, так само й чоловіча патріархальна культура, з точки зору фемінізму, репресує сферу жіночого, витісняє її на маргінес суспільно-політичного життя. В результаті цього «витіснення» все жіноче стає аналогом несвідомого в культурі. Відповідно завдання фемінізму полягає в тому, що він повинен повернути це жіноче несвідоме назад в офіційну культуру. Говорячи про зв'язок фемінізму і психоаналізу, необхідно згадати постать Юлії Крістєвої. Проблему нерівності жіночого і чоловічого філософ переміщає зі сфери соціального у сферу психічного. В своїй роботі «Революція в поетичній мові» вона виділяє два рівня (або дві модальності) в суб'єкті: символічний («тетичний», або прескриптивний), який вона асоціює з чоловічим началом, і семіотичний, що виражає жіноче начало. Символічне підпорядковує і контролює семіотичне. «Крістєва розрізняє «семіотичну хору», яка є пресимволічною, та «тетичну» (thetic) або символічну сферу. Для

Крістєвої суб'єкти завжди є одночасно семіотичними та символічними. Мова – це символічний (тетичний) механізм... Це включає регулювання (пресимволічної) семіотики символічним» [Barker, & Jane 2018: 24]. Для дослідниці, «символічне» означає раціонально-дискурсивний модус існування суб'єкту, «мову законів і порядку», що уособлює ієрархію та підпорядкування. Символічне пов'язане з соціальністю, моральними і правовими нормами. Сучасний коментатор творчості Ю. Крістєвої К. Олівер (Kelly Oliver) справедливо зазначає: «Слідуючи Лакану, Крістєва ототожнює символічне з фігурою Отця» [Oliver 1991: 45]. Саме через символічне суб'єкт стає істотою, що може раціонально виражати певні соціально значущі смисли, раціонально діяти, і позиціонувати себе стосовно соціального закону. У символічному порядку «значення та граматики переважають над бажаннями і потягами (drives)» [Oliver 1991: 47].

У статті, присвяченій творчості Крістєвої у «Routledge Encyclopedia of Philosophy», пояснюється: «Символічне пов'язане з фрейд-лаканівським поняттям пост-едіпових відносин, з функцією репрезентації та з мовою як знаковою системою» [Chanter 1998]. Символічному завжди передуює «семіотичне», або як ще називає Ю. Крістєва, «семіотична хора», або «семіотичний простір». Дослідниця творчості Крістєвої Тіна Чантер (Chanter) звертає увагу на те, що поняття «хора» запозичене з філософії Платона, для якого воно означало матерію, безкінечний безформний простір. Пізніше через Аристотеля і його схоластичних коментаторів поняття «хора» набуло додаткового відтінку значення як «жіночого» на противагу формі як «чоловічому» принципу. Семіотична хора – мова жестів, мова тіла, а ще конкретніше – «мова материнського тіла». Це домовленневий інстинктивний рівень, що передуює раціональному суб'єкту. Його можна представити як потік рухів, енергію потягів, ритмів, інтонацій, що вербально не виражені [Chanter 1998].

В роботі «Революція в поетичній мові» Крістєва описує семіотичне так: «Семіотика тісно пов'язана з материнським тілом і стосується артикуляцій, почуттів та інстинктів між матір'ю та дитиною. Семіотична хора – це модальність значення, в якій лінгвістичний знак ще не артикульований як відсутність об'єкта та як розмежування між реальним та символічним... Семіотична хора аналогічна лише вокальному чи кінетичному ритму... Хоча хора артикулюється ритмами та інтонаціями, вона ще не підпорядковується закону денотації (signifier)» [Kristeva 1984: 25–26].

Отже, чоловіче і жіноче – це дві модальності, що проникають одне в одне і створюють єдиний суб'єкт: символічне (батьківське, дискурсивне, раціональне) і семіотичне (материнське, довербальне, чуттєво-емоційне, тілесне). Семіотичне є передумовою символічного, але ніколи не може бути зведене до нього. Жіноче як материнське та семіотичне

позначає межі символічного, його влади та когерентності. Разом із тим Крістева показує, що символічне підпорядковує собі семіотичне, між ними існує ієрархія, субординація. Таким чином, для філософа культура взагалі і патріархальна культура зокрема («фалоцентризм») намагається взяти під контроль семіотичне (материнське тіло, несвідоме), щоб зберегти порядок і власну ідентичність. Більше того, культура не просто контролює семіотичне, але маргіналізує, дискримінує його, намагається про нього забути. «Семіотика як передумова символічного постійно витісняється нею» [Kristeva 1984: 25]. Вихід Крістева бачить у поетичній мові мистецтва, завдяки якій витіснене і забуте жіноче (семіотичне) начало ре-актуалізується.

Універсальний жіночий досвід дискримінації

Більш пізні хвилі фемінізму вже не обмежувалася формальною правовою нерівністю, яку можна усунути шляхом відповідних змін у законодавстві, а поставили проблему про структури влади і механізми пригнічення в культурі в цілому: в родині, у стосунках на роботі, у шоу-бізнесі, порнографії тощо. Відповідно новими завданнями фемінізму стали боротьба проти патріархальних норм та звільнення від ґендерних стереотипів в суспільстві. Переноситься акцент на опис «універсального жіночого досвіду» (термін бел хукс) – тобто досвіду дискримінації, що притаманний усім жінкам. Йдеться про те, що всі жінки незалежно від їх раси, класу, ґендеру, рівня освіти, потерпають від патріархату, який розподіляє за жінками чітко закріплені соціальні ролі, накладає обмеження в кар'єрно-професійному зростанні, контролює тіло і сексуальність жінки тощо. Відповідно фемінізм виступає від імені всіх жінок («особисте – це політичне»), бореться за їхні права.

«Універсальний жіночий досвід» досить детально описує американська письменниця та активістська феміністичного напрямку Бетті Фрідан (Friedan) у роботі «Таємничість жіночого» («The feminine mystique»). У американської жінки, пише Фрідан, у повоєнний час виникає глибока незадоволеність життям домогосподарки. Цю задоволеність вона називає «проблемою без імені», яку можна охарактеризувати відчуттям нудьги, беззмістовності існування, смислової порожнечі. По суті, Фрідан від імені усіх жінок описує екзистенційну кризу цілого покоління. «Проблема багато років залишалася похованою (buried), невисловленою в свідомості американських жінок. Це було дивне хвилювання, відчуття невдоволення, туга, від якої страждали жінки в середині двадцятого століття. ... Застилаючи ліжка, купуючи продукти, підбираючи матеріал для чохла, їдючи бутерброди з арахісовою пастою зі своїми дітьми, ... вона [жінка] боялася навіть собі поставити мовчазне питання: «Це все?» [Friedan 1963: 43].

Фрідан зазначає, що західна масова культура сформувала і продовжувала популяризувати образ щасливої домогосподарки (the happy housewife), водночас негативно оцінюючи інші варіанти та стилі жіночого життя. «Я здобула вищу освіту та працювала, але бути домогосподаркою – це найкорисніша та найприємніша роль» [Friedan 1963: 51] – іронізує письменниця. Водночас у жінки довгий час були відсутні альтернативні образи власного майбутнього, окрім нав'язаного патріархальною культурою образу домогосподарки. Тому назривала потреба пошуку нової ідентичності. «Саме потреба в новій ідентичності спонукала жінок століття тому вирушити у цю пристрасну подорож [мається на увазі революційний рух за права людини – прим. мої]» [Friedan 1963: 52].

Домашній затишок і уявне благополуччя жінки як домогосподарки породжує екзистенційну кризу і втрату справжньої жіночої ідентичності. Ця втрата ідентичності означає, що жінки втрачають себе, свої професійні і особистісні якості в межах нав'язаної їм соціальної ролі домогосподарок. «Комфортний концентраційний табір (comfortable concentration camp), до якого потрапили американські жінки або до якого їх вмовили інші, є саме такою реальністю, системою відліку, яка заперечує дорослу людську ідентичність жінки» [Friedan 1963: 327].

Отже, Фрідан демонструє, що суспільний устрій, суспільні інститути роблять роль «щасливої домогосподарки» єдиним легітимним шляхом для жінки, позбавляючи повноти її людської ідентичності, а отже повноти і самореалізації. Фрідан також пише про помилкову дилему жіночої ідентичності «дім або кар'єра», суспільна публічна діяльність або шлюб (материнство). Вона стверджує, що жінці під силу їх поєднати: «Їй не потрібно вибирати між шлюбом і кар'єрою; це був помилковий вибір таємничої жінки (feminine mystique). Насправді, поєднувати шлюб і материнство, і навіть особисту мету на все життя, яка формує майбутнє, не так складно» [Friedan 1963: 362]. Звернемо увагу на ще один цікавий аспект. Фрідан зазначає, що жінка часто шукала компенсації своєму нікчемному життю домогосподарки у сексуальній сфері (згадаємо, що часи написання її книги співпали з так званою «сексуальною революцією»). Але сексуальність, на переконання Фрідан – це сурогат справжньої ідентичності. «Коли я розслідувала «проблему, яка не має назви», домогосподарки з передмістя, з якими я спілкувалася, часто давали мені відверто сексуальну відповідь на запитання, яке взагалі не мало сексуального характеру» [Friedan 1963: 277]. Таким чином, сексуальне розкріпачення, яке нібито покликати утверджувати гідність жінки, насправді уводить від основної проблеми і по справжньому не звільняє жінку.

По іншому розставляє акценти і аналізує універсальний досвід пригнічення жінки у системі патріархальних відносин відома американська письменниця і теоретик фемінізму Кейт Мілет (Millet). У роботі «Сексу-

альна політика» вона показує сексуальну політику як систему практик, у яких секс (коїтус) означає не тільки і не стільки інтимні стосунки, скільки владні стосунки, точніше – ієрархію влади. Вона доводить, як у повсякденному житті, художній літературі та образотворчому мистецтві сексуальність стає способом утвердження влади чоловіків над жінками. «Навряд чи можна сказати, що коїтус відбувається у вакуумі; хоча сам по собі він видається біологічною та фізичною діяльністю, він настільки глибоко вплетений у ширший контекст людських справ, що служить зарядженим мікрокосмом (charged microcosm) різноманітних поглядів та цінностей, які приписуються культурою» [Millet 2016: 16–17].

Мілет пропонує розглядати між-статеві відносини як політичну систему, де стать є не біологічною, а політичною категорією і позначає певний політичний (соціальний) статус: панівний у чоловіків і підлеглий у жінок. Головна думка Мілет полягає в тому, що сексуальна політика – це система технік та інститутів, які підтримують чоловічу владу та закріплюють жіночу дискримінацію, позбавляють їх політичного представництва. Тому з сексуальної політики і має розпочатися боротьба за рівність жінки. Отже, якщо стать є політичною категорією, то емансипація жінки не лише індивідуальна проблема окремих жінок, що потерпають від дискримінації, а спільне політичне завдання, яке передбачає перегляд всіх існуючих соціальних інститутів.

Інтерсекційність

У 1980-1990 рр. представники фемінізму почали писати про те, що «універсального жіночого досвіду», який би характеризував усіх жінок, насправді не існує. Старий («буржуазний») фемінізм говорив від імені білих жінок середнього класу. Однак, для чорношкірої жінки пригнічення та експлуатація проявляються по іншому, аніж для білої жінки. Жінка-емігрантка по іншому відчує на собі несправедливість і упереджене ставлення, аніж місцева жінка. Тут нашаровується ціла низка факторів: не лише сексизм, але й расизм та класова експлуатація.

Все вищесказане дало підстави говорити про новітні форми нерівності і дискримінації, позначати їх поняттям intersectionality (інтерсекційність), яке означає перетин різних форм дискримінації за расовими, національними, гендерними, релігійними, класовими та віковими ознаками. Сам термін ввела в науковий вжиток відомий американський правознавець та філософ права Кімберлі Креншоу Уільямс (Kimberlé Crenshaw Williams), яка займалася теоретичними питаннями антидискримінаційного права. У статті «Mapping the margins: intersectionality, identity politics and violence against women of color» вона зазначає: «Основна передумова інтерсекційності (intersectionality) полягає в тому, що жінки по-різному стикаються з дискримінацією через численні ідентич-

ності, такі як раса, клас та стать, і тому їх неможливо повністю зрозуміти, досліджуючи лише одну чи іншу вісь гноблення (axis of oppression)» [Williams 1994: 99].

Боротьба проти дискримінації в освіті. Педагогіка активного залучення

Вже на початку XXI ст. термін intersectionality почав широко використовуватися у феміністичній критиці, зокрема у творах – Белл Хукс (bell hooks), Патріції Хілл Колінз (Patricia Hill Collins), Глорії Ледсон-Біллінгс (Gloria Ladson-Billings) та інших. Так, наприклад, Белл Хукс в своїй роботі «Хіба я не жінка? Чорні жінки та фемінізм» пише: «Американських жінок, без винятку, виховують в расистських, класових та сексистських настроях тією чи іншою мірою, і те, що ми називаємо себе феміністками, не змінює того факту, що ми повинні свідомо працювати над тим, щоб позбутися спадщини негативної соціалізації» [hooks 1982: 157]. У цій же роботі вона пише: «боротьба за припинення расизму та боротьба за припинення сексизму були природно переплетені, тому їх розділення означало заперечення основної істини нашого існування: раса та стать є незмінними аспектами людської ідентичності» [hooks 1982: 160].

В своїй іншій роботі «Навчатися, щоб порушувати: Освіта як практика свободи» Хукс торкається теми жіночої дискримінації в сфері освіти та боротьби проти неї. Вона наполягає на принципах інклюзивності, різноманітності в освітньому середовищі, де «кожен голос має бути почутим». Перш за все вона говорить про необхідність мультикультуралізму в університеті та визнання різних культурних перспектив та засад (cultural background). Різні ідентичності студентів з різних культур повинні бути враховані. Хукс констатує, що расизм, сексизм та класові бар'єри попри формальну рівність у правах залишаються в школі та університеті. Гендер так само негативно впливає на освітні шанси, як раса чи соціально-економічний статус. У цьому сенсі вона приділяє велику увагу ролі гендерній критиці, феміністичній критиці, що має бути інтегрована в освітній процес («feminist thinking in the classroom»). Учителю школи і викладачу університету повинен «створити простір, де голоси жінок, і особливо афро-американських жінок, вислуховують та поважають» [hooks 1994]. «Має важливе значення навчати таким чином, щоб поважати та піклуватися про душі наших студентів, якщо ми хочемо забезпечити необхідні умови, за яких навчання почнеться глибше та більш особистісно та душевно (intimately)» [hooks 1994]. Аудиторія повинна стати простором, де студенти відчують повагу до своєї особистої біографії та досвіду. Відповідно найважливішою метою вчителя стають не знання самі по собі, а свобода і мужність боротися проти дискримінації, адже вчитель в першу чергу повинен «навчати учнів порушувати/переступа-

ти (transgress) расові, статеві та класові кордони». Таке бачення формує новий підхід в педагогіці – так звану «engaged pedagogy» (у перекладі з англійської: заохочувальну педагогіку, або педагогіку активної участі). Педагогіка активного залучення не лише навчає, але й залучає, виховує поважати цілісність учня, виступає проти упередженої традиційної моделі викладання.

«Коли ми, як освітяни (educators), дозволяємо нашій педагогіці радикально змінитися завдяки визнанню мультикультурного світу, ми можемо дати учням освіту, якої вони бажають і заслуговують» [hooks 1994]. Хукс підкреслює, що принцип мультикультурності має радикально змінювати методи викладання, бо тільки тоді освіта перестає репродукувати культурні упередження і стане справді інклюзивною. «Студенти з маргіналізованих груп потрапляють до класів у закладах, де їхні голоси не були ані почуті, ані прийняті, незалежно від того, чи обговорюють ці студенти факти чи особистий досвід... Расизм, сексизм та класовий елітизм формують структуру класів, створюючи реальність протистояння «свій» та «чужий» (insider versus outsider), яка є задалегідь визначеною та часто існує ще до початку будь-якої дискусії в класі» [hooks 1994].

Нерівність у класів, на думку дослідниці, – не лише результат індивідуальних упереджень, а структурне співвідношення привілеїв, яке надає «авторитет» не всім рівно. Саме тому інклюзивне навчання має також піклуватися про благо кожного учасника освітнього процесу. «Прогресивна, цілісна освіта, педагогіка активного залучення (engaged pedagogy), є більш вимогливою, ніж традиційна критична чи феміністична педагогіка. Бо, на відміну від цих двох педагогічних практик, вона наголошує на благополуччі (well-being)» [hooks 1994].

Якщо продовжити ідеї Белл Хукс, то з нашої точки зору, така педагогіка активного залучення, яку пропонує дослідниця, повинна надавати свободу справді всім учасникам освітнього процесу, а не підтримувати лише маргіналізовані, раніше дискриміновані групи (припустимо, чорношкірих жінок-активісток руху ЛГБТ, вихідців з гетто тощо). Педагогіка активного залучення не повинна створювати нових ієрархій та нерівностей, в тому числі й зворотної дискримінації (reverse discrimination). Небезпека такого сценарію, коли права і свободи меншин стануть «важкими» більше аніж права більшості, також залишається. Переконані, що цей аспект нерівності, у перспективі заслуговує на написання окремого наукового дослідження.

Дискримінація жінок є не ізольованим явищем, а частиною ширшої системи соціальної нерівності. Ідея справедливості є філософським фундаментом антидискримінаційних рухів. Феміністична критика спирається на етичну категорію «справедливості», яку можна осмислити в дусі теорії Джона Роулза. Рівність, свобода і підтримка найменш приві-

лейованих – це базові моральні принципи боротьби з дискримінацією. Розвиток феміністичної критики пройшов кілька етапів: через ліберальний, марксистський, психоаналітичний підходи до сучасного фемінізму.

Новизна

Якщо ранні феміністки (суфражистки) боролися за юридичну рівність – право голосу, освіту, власність, то на більш пізніх етапах (після 1960-х) під впливом ідей марксизму та психоаналізу стало зрозумілим, що проблема жінки – не лише в законодавстві, а у самій структурі суспільства, економіки й культури. Соціалістичний фемінізм (С. Федерічі) розкрив експлуатацію неоплачуваної жіночої праці як основу капіталістичної системи. Психоаналітичний фемінізм (Ю. Крістева) переніс проблему нерівності у сферу психічного: патріархальна культура витісняє «жіноче» аналогічно до того, як свідоме витісняє несвідоме, підпорядковуючи його «чоловічому» символічному порядку.

Висновки

Сучасний феміністичний підхід (Кімберлі Креншоу, Белл Хукс) розглядає проблему жіночої нерівності через концепт інтерсекційності, який позначає перетин гендерних, класових, етнічних, расових та інших форм пригнічення. Складні «гібридні» форми дискримінації «на перетину» існували задовго до того, як їх піддали рефлексії сучасні теоретики філософії права, і зокрема феміністична критика. Проте, довгий час інтерсекційність у як суспільне явище вислизало з уваги дослідників, які фокусувалися на якомусь одному чиннику дискримінації і були затиснуті методологічними рамками своїх підходів (наприклад, марксизм, фрейдизм, фемінізм першої хвилі), описуючи проблему за допомогою якоїсь однієї категорії – раса, стать, релігія, клас тощо. Вважалося, що існує т. зв. «універсальний жіночий досвід» дискримінації, який описувався через суміжні поняття «екзистенційна порожнеча», «сексуальна політика» тощо (Бетті Фрідан, Кейт Мілет). На сьогоднішній день стало зрозумілим, що в силу складності самого явища, універсального жіночого досвіду («від імені всіх жінок») не існує, а дослідження проблеми інтерсекційності, реального досвіду конкретних людей, що пережили на собі різноманітні прояви нерівності і соціальної несправедливості, потребує міждисциплінарного аналізу на перетині соціальної філософії, етики, політології, соціальної психології, правознавства, педагогіки.

Спіраючись на сучасну феміністичну критику, ми також показали, що школа та університет – це не лише інститути знань, але й місця, де формуються моральні орієнтири суспільства. Вони можуть бути справ-

ді вільними і рівними, або залишитися механізмом відтворення патріархальних стереотипів, що знову підпорядковують жінку традиційним гендерним ролям. У зв'язку з цим перспективним видається новий підхід до освіти як до простору свободи і звільнення від дискримінації – так звана «педагогіка активного залучення» (Белл Хукс), де голос кожного має бути почутим.

Посилання:

- Бойченко, Н. (2023). Принципізм в біоетиці: особливості та можливі обмеження. *Філософія освіти*, 29(1), 202–215. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-1-11>
- Міл, Дж. (2001). Поневолення жінок (В. Триліс, пер.). В Міл, Дж. *Про свободу: Есе*. (С. 365-462). Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».
- Морозов, А., & Шаповалов, В. (2023). Онтологічні підгрунття моральної культури. Частина 1. *Українські культурологічні студії*, 2(13), 48-55. [https://doi.org/10.17721/UCS.2023.2\(13\).09](https://doi.org/10.17721/UCS.2023.2(13).09)
- Морозов, А., Шаповалов, В., & Гудков, С. (2024). Онтологічні підгрунття моральної культури. Частина II. *Українські культурологічні студії*, 1(14), 51-59. [https://doi.org/10.17721/UCS.2024.1\(14\).08](https://doi.org/10.17721/UCS.2024.1(14).08)
- Павличко, С. (2002). *Фемінізм*. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».
- Andersen, L. M., & Collins, P. H. (Eds). (2016). *Race, Class and Gender: an Anthology*. Ninth edition. Boston: Cengage learning.
- Barker, Ch., & Jane, E. (2018). *Cultural Studies. Theory and Practice*. 5-th edition. New York: Sage.
- Chanter, T. (1998). Kristeva, Julia (1941–). In *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9780415249126-DE012-1>
- Federici, S. (1975). *Wages Against Housework*. Power of Women Collective & Falling Wall Press.
- Friedan, B. (1963). *The Feminine Mystique*. New York: W.W. Norton press
- Hooks, B. (1982). *Ain't I a Woman. Black Women and Feminism*. London: Pluto press.
- Hooks, B. (1994). *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*. New York: Routledge.
- Kristeva, J. (1984). *Revolution in Poetic Language*. (M. Waller, trans.). New York: Columbia University Press.
- Millett, K. (2016). *Sexual Politics*. New York: Columbia University Press
- Nussbaum, M. C. (2000). *Women and human development. The capabilities approach*. Cambridge university press
- Oliver, K. (1991). Kristeva's Imaginary Father and the Crisis in the Paternal Function. *Diacritics*, 21(2/3), 43-63
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Williams, K. C. (1994). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and violence against women of color. In: M. A. Fineman, & R. Mykitiuk. (Eds). *The Public Nature of Private Violence*. (Pp. 93-118). New York: Routledge.

References:

- Andersen, L. M., & Collins, P. H. (Eds). (2016). *Race, Class and Gender: an Anthology*. Ninth edition. Boston: Cengage learning.
- Barker, Ch., & Jane, E. (2018). *Cultural Studies. Theory and Practice*. 5-th edition. New York: Sage.
- Boychenko, N. (2023). Principlism in bioethics: features and possible limitations. [In Ukrainian]. *Philosophy of Education*, 29(1), 202–215. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-1-11>
- Chanter, T. (1998). Kristeva, Julia. (1941–). In *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9780415249126-DE012-1>
- Federici, S. (1975). *Wages against Housework*. Power of Women Collective & Falling Wall Press.
- Friedan, B. (1963). *The Feminine Mystique*. New York: W.W. Norton press
- Hooks, B. (1982). *Ain't I a Woman. Black Women and Feminism*. London: Pluto press.
- Hooks, B. (1994). *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*. New York: Routledge.
- Kristeva, J. (1984). *Revolution in Poetic Language*. (M. Waller, trans.). New York: Columbia University Press.
- Mill, J. S. (2001). The Subjection of Women (V. Trylis, trans.). [In Ukrainian]. In J. S. Mill, *On Liberty: Essays*. (Pp. 365–462). Kyiv: Solomiya Pavlychko "Osnovy" Publishing House.
- Millett, K. (2016). *Sexual Politics*. New York: Columbia University Press
- Morozov, A., & Shapovalov, V. (2023). Ontological foundations of moral culture. Part I. [In Ukrainian]. *Ukrainian Cultural Studies*, 2(13), 48-55. [https://doi.org/10.17721/UCS.2023.2\(13\).09](https://doi.org/10.17721/UCS.2023.2(13).09)
- Morozov, A., Shapovalov, V., & Hudkov, S. (2024). Ontological foundations of moral culture. Part II. [In Ukrainian]. *Ukrainian Cultural Studies*, 1(14), 51-59. [https://doi.org/10.17721/UCS.2024.1\(14\).08](https://doi.org/10.17721/UCS.2024.1(14).08)
- Nussbaum, M. C. (2000). *Women and human development. The capabilities approach*. Cambridge university press
- Oliver, K. (1991). Kristeva's Imaginary Father and the Crisis in the Paternal Function. *Diacritics*, 21(2/3), 43-63
- Pavlychko, S. (2002). *Feminism*. Kyiv: Solomiya Pavlychko "Osnovy" Publishing House. [In Ukrainian].
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Williams, K. C. (1994). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and violence against women of color. In: M. A. Fineman, & R. Mykitiuk. (Eds). *The Public Nature of Private Violence*. (Pp. 93-118). New York: Routledge.

Maksym Biryuk. Discrimination against Women as a Manifestation of Social Inequality through the Lens of Feminist Critique

Relevance. The article explores the problem of women's discrimination through the lens of contemporary feminist philosophy. The author analyses the evolution of feminist thought from the first to the third wave, revealing how the understanding of social equality and freedom has changed within broader socio-cultural transformations. **The purpose** of this article is to focus on the theoretic-

cal aspects of the problem of women's discrimination from the perspective of feminist criticism, to show its origins and transformation in different versions of feminism, and to highlight the problem of intersectionality of different forms of discrimination, including in the educational space. **Methods.** Particular attention is devoted to the transition from liberal feminism – focused on legal equality and civil liberties, and rooted in the philosophical ideas of John Stuart Mill – to Marxist and psychoanalytic approaches, which interpret women's oppression because of structural inequality, economic exploitation, and symbolic domination. Through comparative analysis, it demonstrates that feminist critique of social inequality extends beyond a narrowly gendered discourse, transforming into a broader humanistic program of social emancipation aimed at constructing a just society. **Novelty.** Central to the discussion are the notions of the “universal female experience”, its critique within the framework of intersectionality, and the influence of cultural and economic factors on the formation of social roles (“sexual politics”). The article shows how contemporary feminist theory integrates the issues of gender and class inequality, emphasizing the multidimensional nature of discrimination. **Conclusion.** It is underlined that overcoming social inequality is possible only through an inclusive model of society that ensures equal access to education, employment, and political participation regardless of gender, class, race, nationality, or religion. The paper highlights the prospects of “engaged pedagogy”, which seeks not only to defend women's rights but also to affirm the principles of social justice and human dignity.

Keywords: *social inequality, discrimination, intersectionality, justice, universal female experience, feminism, engaged pedagogy.*

Бірюк, Максим, аспірант, Державний торговельно-економічний університет (м. Київ, Україна).

E-mail: m.biryuk@knute.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0002-3448-6363>

Biryuk, Maksym, post-graduate student, State University of Trade and Economics (Kyiv-city, Ukraine).

E-mail: m.biryuk@knute.edu.ua

<https://orcid.org/0009-0002-3448-6363>

Перше подання / Received: 13.10.2025

Прийнято до друку / Accepted: 29.12.2025

Опубліковано / Published: 31.12.2025